

Маленко О. В.,

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗАОЧНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена питанням теоретичних основ застосування заочної кримінальної процесуальної форми у кримінальному судочинстві України. Здійснено аналіз наявних доктринальних підходів щодо можливості використання у кримінальному процесі заочного провадження, а також визначено переваги та недоліки відповідного кримінального процесуального інституту. Наголошено на необхідності застосування заочного кримінального судочинства для виконання завдань кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне судочинство, заочне кримінальне провадження, процесуальна форма, право потерпілого, захист прав людини.

Постановка проблеми. Відновлення інституту заочного провадження у кримінальному процесі України посилило увагу до питань науково-теоретичного обґрунтування можливості застосування цієї процесуальної форми у кримінальному судочинстві. Сьогодні у вітчизняній юридичній літературі немає єдиного підходу до розуміння його правової природи і можливості практичного впровадження, що викликано нерозумінням сутності та змісту цієї категорії, її місця і значення у кримінальному правосудді. Таким чином, актуальною проблемою кримінальної процесуальної науки є визначення доктринальних джерел необхідності застосування кримінального процесуального інституту заочного провадження, що й зумовлює особливий інтерес та увагу до наукових пошуків у цій сфері.

Теоретичні аспекти доцільності існування заочної кримінальної процесуальної форми досліджувалися у наукових працях таких вітчизняних вчених-процесуалістів, як: Ю.І. Азаров, С.П. Головатий, О.М. Дроздов, О.В. Захарченко, М.П. Климчук, В.Т. Маляренко, М.А. Маркуш, Г.В. Матвієвська, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, І.В. Озерський, В.В. Онопенко, Р.Г. Песцов, В.О. Попелюшко, Д.С. Слінько, О.Ю. Татаров, В.М. Трубніков, В.М. Трофименко, О.Г. Яновська та інші. Серед представників зарубіжної науки кримінального процесу відповідна проблематика розглядалася такими науковцями-правниками, як: Д.Т. Арабулі, Є.Г. Бендерська, О.О. Казаков, К.Б. Калиновський, М.Ч. Когамов, Н.С. Манова, М.В. Мерзлякова, А.Д. Прошляков, Х.У. Рустамов, О.Б. Тімко, Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров, Є.Ф. Трофимова, Т.В. Трубнікова, А.С. Тукієв, Л.М. Фатихова та інші. Проте, незважаючи на наявність низки важливих наукових напрацювань у цьому напрямі, багато питань застосування положень заочного кримінального провадження у судочинстві нашої країни залишаються невивченими.

Метою статті є аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України та доктринальних джерел кримінального процесуального права для визначення правової природи інституту заочного кримінального провадження, його процесуального значення, напрямів впливу на кримінальний процес, з'ясування позитивних та/або негативних рис практич-

ного застосування, а також поглиблення знань щодо сутності й змісту досліджуваної кримінальної процесуальної форми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України) передбачено, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1]. Реалії правозастосовної діяльності вказують на те, що доволі часто виконання відповідних завдань кримінального провадження стає неможливим з огляду на небажання суб'єктів, які вчинили кримінальні правопорушення, бути притягнутими до кримінальної відповідальності, а тому ними створюються найрізноманітніші перешкоди для ухвалення від явки до органів досудового розслідування або суду. Тому виникає питання про можливість прийняття правильного рішення у конкретному кримінальному провадженні без особистої участі в ньому особи, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину.

Відомий фахівець у галузі кримінального процесуального права В.Т. Маляренко, досліджуючи проблематику причин застосування заочної кримінальної процесуальної форми у вітчизняному кримінальному процесі, свого часу вказував на те, що велика кількість кримінальних справ щодо обвинувачених або підсудних, які втекли, постійно закривається у зв'язку зі спливанням строків давності, тобто обвинувачені й підсудні в Україні все частіше використовують прогалину в законі і можливість уникнути кримінальної відповідальності за вчинений злочин. Потерпілі ж від злочинів особи роками, а то й усе життя страждають від того, що злочинець, який заподіяв їм біду, залишився не притягнутим до відповідальності, й невідшкодована шкода. Тобто гарантоване їм Конституцією України право на правосуддя, на захист їхнього життя, здоров'я, майна, честі та гідності залишається просто декларацією, обіцянкою, а фактично – насмішкою. Таке становище шкодить Україні, її авторитету у світі [2, с. 5]. Відповідно до статистичних даних, які містяться у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за січень-жовтень 2016 р., у звітному періоді нараховано 553 611 кримінальних правопорушень, 3674 кримінальні правопорушення зупинено на підставі пункту 2 ч. 1 ст. 280 КПК України, з числа 638 198 кримінальних правопорушень минулих років 7 891 зупинено на підставі пункту 2 ч. 1 ст. 280 КПК України з причини переховування підозрюваного від органів слідства та суду [3]. З наведеного вбачається, що сьогодні значна кількість кримінальних проваджень фактично не розслідується, що зав-

дає шкоди правам та законним інтересам потерпілих, посилює відчуття безкарності в осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, підриває авторитет Української держави, зводить майже нанівець діяльність усієї правоохоронної системи України та нівелює норми Конституції і законів України.

У спеціальній літературі науковці вказують і на те, що особа, яка переховується від органів досудового розслідування та суду на території іноземної держави, стає фактично недосяжною для застосування до неї кримінального покарання у разі, якщо вона не може бути видана для кримінального переслідування на території України або якщо іноземна держава, на території якої переховується така особа, відмовляється від її кримінального переслідування у рамках міжнародного співробітництва [4]. Згідно з даними статистичної інформації, яка міститься у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за січень-жовтень 2016 р., у звітному періоді нараховано 33 кримінальні правопорушення, розслідування яких зупинено на підставі пункту 3 ч. 1 ст. 280 КПК України, оскільки наявною є необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва, крім того, на підставі цієї ж процесуальної норми зупинено розслідування 220 кримінальних правопорушень минулих років [3]. Однак часто забезпечити притягнення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, до кримінальної відповідальності із застосуванням заходів міжнародного співробітництва важко або взагалі неможливо, оскільки процедура екстрадиції є складною, тривалою і надто бюрократизованою, іноземні держави можуть відмовити як у видачі відповідних суб'єктів, так і в застосуванні до них затримання, арешту тощо.

З наведеного вбачається, що випадки, коли підозрювані (обвинувачені) ухиляються від явки до органів слідства та суду, тобто переховуються від правосуддя, є поширеним явищем в Україні. Це створює умови, коли частина осіб, які вчинили злочини, залишаються незасудженими, що суперечить вимозі справедливості – зло, заподіяне злочинцем, залишається без належного покарання, підозрюваний (обвинувачуваний) без вироку суду вважається невинним, а справедливість зобов'язує у кримінальному процесі забезпечити відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, відновити повністю або в максимально-му ступені збиток, заподіяний потерпілому, що неможливо у випадку відсутності вироку у кримінальному провадженні [5, с. 123]. Отже, виникає необхідність розроблення такої кримінальної процесуальної форми, яка б давала змогу забезпечити виконання завдань кримінального провадження навіть у разі ухилення підозрюваного (обвинуваченого) від притягнення до кримінальної відповідальності. Одним із способів подолання відповідних прогалин у правовому регулюванні є застосування інституту заочного кримінального судочинства, який вже протягом тривалого часу діє у багатьох державах (Франція, Італія, Нідерланди, Швейцарія, Данія, Естонія, Російська Федерація, Молдова тощо) та виправдав своє процесуальне призначення.

Із проблемами кримінального переслідування осіб, які переховуються від правоохоронних органів та суду, зіткнулося багато країн, що привернуло увагу міжнародного співтовариства до відповідних питань і сприяло розробленню уніфікованих міжнародних стандартів. Зокрема, згідно з положеннями п. 1-9 Резолюції (75)11 Комітету міністрів Ради Європи «Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться за відсутності обвинуваченого» від 19 січня 1973 р. заочний розгляд може бути проведений за умови дотримання таких мінімальних вимог: 1) справа жодної особи не може бути розглянута, якщо особа впродовж часу, який дозволяє їй з'явитися до суду

й підготувати свій захист, не була повідомлена повістками про дату та місце судового розгляду, якщо тільки не буде встановлено, що вона навмисно прагнула уникнути правосуддя; 2) повістки повинні вказувати на наслідки неявки обвинуваченого на судовий розгляд; 3) суд повинен відкласти розгляд справи у разі, якщо встановить, що повістка була вручена обвинуваченому, який не з'явився на розгляд, але є підстави вважати, що у нього виникли перешкоди для забезпечення явки, та особиста присутність обвинуваченого визнається судом обов'язковою; 4) справа не повинна розглядатися за відсутності обвинуваченого, якщо є можливість перенести її розгляд на територію іншої держави або звернутися із запитом про видачу; 5) у разі розгляду справи за відсутності обвинуваченого докази повинні збиратися звичайними способами, а сторона захисту повинна мати право втручатися в цей процес; 6) судові рішення, ухвалені за відсутності обвинуваченого, має бути доведено до його відома згідно із правилами вручення повісток для явки в суд, і час на оскарження не повинен починатися раніше, ніж особа, щодо якої прийнято вирок, не отримає ефективного повідомлення про ухвалені судові рішення, якщо тільки не буде встановлено, що особа умисно намагалася уникнути правосуддя; 7) кожна особа, справа якої була розглянута у її відсутність, повинна мати можливість оскаржити таке судові рішення будь-яким доступним їй способом так, ніби вона була присутня; 8) особа, справа якої була розглянута за її відсутності і який не була вручена повістка у визначеному порядку та належній формі, повинна мати правовий механізм захисту, що дає змогу анулювати судові рішення; 9) особа, справа якої була розглянута за її відсутності, але якої повістка була вручена належним чином, має право на повторний розгляд справи у загальному порядку, якщо особа може довести, що її відсутність і факт того, що вона не могла проінформувати суд, були викликані обставинами, які знаходяться за межами її контролю [6]. Таким чином, потреба у вирішенні питання притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ухиляються від явки до органів слідства та суду, а отже, і унеможливають застосування загального порядку кримінального судочинства, зумовлює необхідність запровадження заочної кримінальної процесуальної форми, яка має гарантувати мінімальний обсяг дотримання процесуальних прав та гарантій для підозрюваних (обвинувачених), які не беруть безпосередньої участі у кримінальному правосудді.

У Резолюції (75)11 Комітету міністрів Ради Європи «Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться за відсутності обвинуваченого» від 19 січня 1973 р. наголошується на тому, що випадки застосування заочного кримінального провадження мають бути виключеннями із загального правила і носити винятковий характер, переважно стосуватися кримінальних правопорушень невеликої тяжкості [6]. Кримінальний процесуальний закон має гарантувати підозрюваним (обвинуваченим) належний рівень дотримання їх процесуальних прав у разі використання інституту заочного провадження з метою уникнення свавільного розгляду кримінальних проваджень без участі відповідних суб'єктів, зловживання правом на ініціювання досліджуваної кримінальної процесуальної форми. У свою чергу, правозастосовна діяльність має бути спрямованою на мінімізацію числа заочних рішень у кримінальному процесі.

У Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № 6 R(87)18 «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 р. вказано, що держави-члени повинні розглянути та дозволити судам першої інстанції розглядати справи й ухвалювати рішення за відсутності обвинуваченого, принайм-

ні щодо дрібних правопорушень, з урахуванням покарання, яке може бути накладене, та за умови, що обвинувачений був проінформований належно про дату судового засідання і про своє право на законне чи інше представництво (п. 9 Розділу III) [7]. Отже, на міжнародно-правовому рівні допускається можливість застосування заочної кримінальної процесуальної форми, однак із певними застереженнями, які мають забезпечити належний захист прав підозрюваного (обвинуваченого), запобігти необґрунтованому притягненню до кримінальної відповідальності і забезпечити можливість скасувати заочне рішення та розглянути кримінальне провадження у загальному порядку.

Частина 1 ст. 128 КПК України передбачає, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. А відповідно до вимог ч. 1 ст. 129 КПК України, ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, суд залежно від доведеності підстав і розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому [1]. Тобто відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди залежить від судового розгляду кримінального провадження та ухвалення рішення за його результатами. У випадках, коли підозрюваний (обвинувачений) переходить від органів слідства і суду, що унеможливило його притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність рішення суду у кримінальному провадженні виключає й можливість вирішення цивільного позову. Таким чином, відповідні суб'єкти позбавляються права на відшкодування заподіяної їм шкоди. Пред'явлення позову у порядку цивільного судочинства також не забезпечує належного захисту прав та законних інтересів відповідних учасників кримінального судочинства, оскільки, як свідчить практика розгляду такої категорії цивільних спорів, суд зупиняє провадження у справі до моменту набрання законної сили судовим рішенням у кримінальному провадженні.

У преамбулі Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р., зазначається, що в усьому світі мільйонам людей в результаті злочинів завдається шкода; необхідно виробити міжнародні та національні заходи щодо забезпечення ефективного визнання і поваги до прав жертв злочинів; зусилля у цій сфері не повинні погіршувати права підозрюваних та інших правопорушників, але забезпечувати справедливість і бути спрямованими на надання допомоги жертвам злочинних діянь. Згідно з положеннями п. 4 названого міжнародно-правового документа жертви злочинів мають право на доступ до механізмів правосуддя і найшвидшу компенсацію завданої їм шкоди у відповідності до національного законодавства. Відповідно до п. 5 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р., у тих випадках, коли це необхідно, треба розробити або удосконалити судові й адміністративні процедури для забезпечення жертвам злочинів можливості отримати компенсацію за допомогою офіційних та неофіційних процедур, які мали б оперативний характер, були би справедливими,

недорогими та доступними. У п. 6 цього міжнародно-правового документа вказано, що потрібно сприяти тому, щоб судові та адміністративні процедури у більшому ступені відповідали інтересам жертв злочинів [8]. Із наведеного вбачається, що на міжнародному та національному рівні має забезпечуватися посилення правового регулювання захисту прав осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень, що підтверджує й необхідність застосування заочної кримінальної процесуальної форми як способу удосконалення законодавства України в частині сприяння належному і ефективному відшкодуванню шкоди потерпілим від діянь суб'єктів, що ухиляються від притягнення до кримінальної відповідальності.

У Резолюції Комітету міністрів Ради Європи «Щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу» № R(85)11 від 28 червня 1985 р. зазначається, що рівною мірою необхідно зміцнити довіру потерпілого до кримінального правосуддя і схилити його до співробітництва, особливо в якості свідка; в рамках системи кримінального правосуддя необхідно приділяти більше уваги завданій потерпілому шкоді та розглядати заходи, які є доцільними для задоволення його потреб [9]. Таким чином, національне законодавство повинно забезпечити ефективний і належний рівень захисту прав потерпілої від кримінального правопорушення особи, зокрема щодо доступу до правосуддя, відшкодування завданої шкоди та ін., чого можна досягти застосуванням заочної кримінальної процесуальної форми у випадках, коли підозрюваний (обвинувачений) ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності.

Незважаючи на те, що інститут заочного кримінального провадження допускається міжнародно-правовими актами, діє протягом тривалого часу у багатьох зарубіжних державах, сьогодні в юридичній науці висловлюються протилежні думки щодо доцільності його закріплення у кримінальному процесуальному законі. Вивчення доктринальних джерел дає можливість визначити такі підходи до питання запровадження заочної кримінальної процесуальної форми: 1) противники заочного кримінального судочинства, які вважають, що за таких умов порушуються права людини, і не дотримуються засади кримінального процесу – С.П. Головатий [10, с. 16–17], В.В. Онопенко [11, с. 13–14] та інші; 2) прибічники застосування заочного кримінального судочинства – В.Т. Маляренко [12, с. 10], Р.Г. Песцов [13, с. 122], В.М. Трофименко [14, с. 917] та інші. У межах останньої групи науковців варто визначити кілька позицій: а) широке застосування заочної кримінальної процесуальної форми – Н.С. Манова [15, с. 151–152], Х.У. Рустамов [16, с. 284–291], А.С. Шагіян [17, с. 158] та інші, які вважають, що цей процесуальний інститут забезпечує захист особи у кримінальному процесі, істотно економить процесуальні витрати та час; б) обмежене застосування заочної кримінальної процесуальної форми – Л.О. Курочкіна [18, с. 15–19], Д.Т. Арабулі [19, с. 44], О.В. Трофімова [20, с. 321] та інші, на переконання яких відповідна правова категорія повинна мати виняткове використання і стосуватися незначної кількості кримінальних проваджень, переважно невеликої та середньої тяжкості.

У юридичній літературі вказується, що перевагами заочного кримінального провадження є те, що така форма провадження: 1) дає змогу забезпечити реалізацію права потерпілого на доступ до правосуддя і компенсацію шкоди заподіяної злочинцем; 2) сприяє розгляду кримінальних справ у розумний строк; 3) дозволяє наблизити момент проведення судового слідства до часу вчинення злочину; 4) припускає розгляд цивільного

позову у разі його наявності, що дає змогу вирішувати долю цивільного позову у кримінальному процесі за відсутності підсудного [21, с. 13]; 5) є більш ефективною альтернативою призупиненню справ у злочинах невеликої тяжкості; 6) виключає необґрунтоване закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності; 7) сприяє реалізації моральної функції правосуддя, реально наповнює правовим змістом принцип справедливості у кримінальному судочинстві; 8) спосіб реалізації підсудним свого права на захист опосередковано в разі сумнівів у неупередженості правосуддя [22, с. 614]. Застосування заочної кримінальної процесуальної форми є ефективним не тільки стосовно кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, а й загалом стосовно усіх злочинних діянь, якщо особи, які їх вчинили, переховуються від органів слідства та суду, тобто ухиляються від притягнення до кримінальної відповідальності.

На переконання І.В. Озерського, позитивними наслідками, які б могли досягатися за рахунок здійснення заочного кримінального провадження у кримінальному процесі України, слід вважати: 1) застосування заочного провадження лише до особи у випадку, якщо остання ухиляється від прибуття на виклик до органу досудового розслідування або суду; 2) можливість не позбавляти особу права прибути для безпосередньої участі у кримінальному провадженні, що матиме наслідком його здійснення у загальному порядку; 3) на стадії досудового розслідування запобіжним способом уникнення необґрунтованого заочного провадження є можливість підозрюваного або його захисника оскаржити рішення слідчого чи прокурора про здійснення такого провадження до слідчого судді; 4) за умови встановлення судом обставин чи доведення особою обвинуваченим фактів, через які він не прибув на судовий виклик, поважними причинами буде скасовано судові рішення, ухвалені за результатами заочного кримінального провадження, та призначено судовий розгляд у загальному порядку; 5) можливе лише щодо особи, яка отримала повідомлення про судовий розгляд справи, але ухиляється від нього, та неможливе щодо особи, відомості про місцезнаходження якої відсутні та яку, відповідно, неможливо повідомити про судовий розгляд справи проти неї; 6) можливість підозрюваного (обвинуваченого) реалізувати своє право на захист дистанційно, через свого захисника, та спробувати довести свою невинуватість замість того, щоб переховуватися від слідства і суду; 7) обов'язкова під час заочного кримінального провадження участь захисника, прийняття всіх процесуальних рішень та проведення всіх дій у заочному кримінальному провадженні з дотриманням усіх процесуальних гарантій для підозрюваного чи обвинуваченого, що унеможливуватиме порушення прав і законних інтересів такої особи; 8) уможливлення спрощеної процедури оскарження підозрюваним чи обвинуваченим судового рішення, ухваленого за результатами заочного кримінального провадження; 9) гарантія підозрюваному чи обвинуваченому на оскарження рішення, ухваленого за результатами заочного кримінального провадження, в апеляційному порядку [23, с. 114]. Аналіз наведених положень свідчить, що мова йде не про переваги, тобто позитивні характеристики заочної кримінальної процесуальної форми порівняно із загальним порядком здійснення кримінального судочинства, а про умови і підстави застосування відповідного процесуального інституту, процесуальні гарантії дотримання прав підозрюваного (обвинуваченого), закріплення «компенсаторних механізмів» тощо при заочному провадженні.

Ю.І. Азаров та М.П. Климчук зазначають, що заочне кримінальне провадження повинно надати можливість розслідувати і розглянути кримінальне провадження без участі підозрюваного, визначити його винуватість і призначити покарання. Повинен зменшитись обсяг кримінальних проваджень, які «зависли» на досудовому розслідуванні та в судах. Це, у свою чергу, дасть можливість органам досудового розслідування та суду позбутися проваджень, за якими необхідно встановлювати і доставляти осіб, які переховуються від правосуддя за кордоном. Відповідно, основні сили і засоби мають бути скеровані на кримінальні провадження, за якими підозрювані не ухиляються від слідства і суду [24, с. 135]. Такі міркування є не зовсім виваженими, оскільки застосування інституту заочного кримінального провадження повинно бути винятковим і стосуватися тільки тих випадків, коли особа злісно і тривалий час ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності, що обґрунтовано необхідністю захисту прав потерпілих, відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, проведення конфіскації майна та ін. Ухвалення заочного рішення суду не означає, що відповідних суб'єктів перестануть розшукувати, припиняться процедури у сфері міжнародного співробітництва з метою їх видачі (екстрадиції). Тобто досліджувану кримінальну процесуальну форму не можна розглядати як спосіб зменшення кількості кримінальних проваджень, які перебувають у провадженні органів досудового розслідування або суду, прискорення кримінального судочинства для вивільнення певних ресурсів тощо, адже за таких умов нівелюються завдання кримінального провадження та може бути дискредитованим призначення кримінального правосуддя загалом.

Окремі науковці недоліками заочного кримінального провадження вважають: 1) неможливість допитати обвинуваченого, суб'єктивно оцінити його особистість, що ускладнює судовий процес, при цьому виникають сумніви щодо об'єктивності судді стосовно обвинуваченого (обвинувачених); 2) наявність компромісу між принципом безпосередності розгляду кримінальної справи і принципом здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судом; 3) відсутність розвинутої нормативно-правової бази здійснення заочного правосуддя у кримінальних справах перешкоджає розвитку цього інституту кримінального процесу; 4) складний порядок сповіщення обвинуваченого про час і місце проведення судового засідання; 5) неоднозначне ставлення суспільства і юридичної науки до заочних вироків у кримінальних справах; 6) складність техніки проведення заочного судового процесу; 7) відсутність детально пророблених процесуальних норм, що регламентують заочне провадження у кримінальному процесі; 8) після оголошення заочного вироку виникають труднощі з його виконанням [22, с. 614]. З наведеного вбачається, що інститут заочного кримінального судочинства є ускладненою процесуальною формою, адже його застосування зумовлює додаткові труднощі під час розгляду кримінального провадження (порядок надіслання викликів, вручення заочного рішення, процедура його виконання та оскарження тощо), проте останні є характерними особливостями, які викликані правовою природою кримінальної процесуальної форми, а не її недоліками. Інші негативні аспекти зумовлені недостатньою розробленістю досліджуваної правової категорії в юридичній науці, а отже, і нерозвиненістю законодавчого регулювання у кримінальному процесуальному законі, що не можна визнати проблемою цього процесуального інституту, натомість це наслідок недостатнього розуміння заочного кримінального провадження в доктрині права.

До можливих негативних наслідків запровадження інституту заочного кримінального провадження пропонують також віднести проблемність дотримання основних принципів кримінального судочинства. Так, є багато питань щодо забезпечення права підозрюваного на захист. Зокрема, це стосується дачі показань, надання доказів, участі та присутності при проведенні слідчих (розшукових) дій, в судових засіданнях, звернення до суду з останнім словом тощо [24, с. 137]. Слід звернути увагу на твердження І. Степанова, що підозрюваний чи обвинувачений можуть скористатися усією сукупністю реалізації своїх прав та законних інтересів через адвоката, тобто за допомогою компенсаторних механізмів, які надає для означених осіб законодавець, встановлюючи правила проведення заочного кримінального провадження [4]. Обов'язкова участь підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні є гарантією реалізації ним своїх процесуальних прав. Проте якщо відповідний суб'єкт ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності і, таким чином, відмовляється й від безпосередньої реалізації своїх прав у кримінальному провадженні, також має місце порушення засад кримінального процесу. Тому з урахуванням необхідності забезпечення публічного інтересу, зважаючи на важливість для держави і суспільства встановлення винних осіб і притягнення їх до юридичної відповідальності, розгляд кримінального провадження за відсутності окремих учасників є виправданим. Це виключає наявність будь-яких негативних наслідків, особливо з урахуванням положень процесуального закону про скасування заочного рішення суду і можливість нового розгляду кримінального провадження у загальному порядку.

О.В. Трофімова зазначає, що застосування заочного кримінального провадження зумовлює такі негативні наслідки: 1) розгляд кримінального провадження не спрощується, а ускладнюється, що викликано відсутністю обвинуваченого, обґрунтування забезпечення засади процесуальної економії є не виправданим, оскільки підвищується ризик судової помилки; 2) широке застосування заочного кримінального провадження принижує авторитет правосуддя, сприяє зневажливому ставленню до судової влади як інституту держави, де публічні інтереси мають забезпечуватися неухильно та ефективно; 3) не сприяє цілям загальної та спеціальної превенції, не забезпечує поваги до суду, знижує профілактичну та виховну роль суду; 4) не досягається належний вплив на правосвідомість як обвинуваченого, так і потерпілого; 5) констатується незначущість вчинених кримінальних правопорушень, які можуть розглядатися по суті без участі осіб, які їх вчинили [20, с. 322]. З такими категоричними твердженнями складно погодитися, оскільки практика застосування кримінального процесуального закону свідчить, що судові помилки часто трапляються і під час розгляду кримінального провадження у загальному порядку. Крім того, враховуючи співвідношення кількості проваджень, які розглядаються у звичних процесуальних формах, заочне провадження навряд чи має істотне число судових помилок порівняно з іншими процесуальними інститутами. Інститут заочного кримінального судочинства виражає баланс між виконанням завдань кримінального провадження та дотриманням принципів кримінального процесу, коли відступ від певних засад, зокрема безпосередньої участі підозрюваного або обвинуваченого, зумовлений необхідністю забезпечити публічний інтерес, а додержання процесуальних прав відповідних суб'єктів забезпечується додатковими процесуальними гарантіями і компенсаторними механізмами. Крім того, можливість скасування

заочного рішення суду й ініціювання розгляду кримінального провадження за загальними правилами свідчить про реальну можливість особи, яка припинила ухилитися від кримінальної відповідальності, самотійно або через захисника захищатися та реалізовувати весь комплекс процесуальних прав, установлених законом.

Висновки. Беручи до уваги наведене, можна стверджувати, що заочна кримінальна процесуальна форма застосовується тоді, коли розгляд кримінального провадження у загальному порядку є неможливим з огляду на дію різних чинників, наприклад переховування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, за межами території України та неможливість її видачі у межах міжнародного співробітництва внаслідок відсутності необхідних міжнародних договорів або ж відмови зарубіжної країни від її кримінального переслідування, неможливість особи для кримінального правосуддя, якщо вона ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності, навіть за умови, що перебуває на території України. Тому виникає необхідність у розробленні такого процесуального механізму, який би дозволив виконання завдань кримінального провадження у випадку ухилення підозрюваного або обвинуваченого від притягнення до кримінальної відповідальності. Одним із них є кримінальний процесуальний інститут заочного провадження, який дає змогу:

1) забезпечити дотримання засади справедливості у кримінальному процесі шляхом створення можливості кримінального переслідування осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, але вважаються невинуватими до набрання вироком законної сили, чого за загальними правилами кримінального процесуального закону неможливо досягти у таких випадках;

2) реалізувати принцип невідворотності кримінальної відповідальності для особи, яка свідомо переховується від правоохоронних органів та суду, тобто уникає кримінальної відповідальності, що негативно впливає на авторитет держави та її органів, порушує права потерпілих від кримінальних правопорушень, утверджує почуття безкарності у підозрюваного (обвинуваченого), сприяє продовженню їх злочинної поведінки;

3) уникнути випадків звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, що унеможливило би відшкодування шкоди потерпілим від кримінальних правопорушень;

4) забезпечити участь потерпілого у кримінальному судочинстві, а отже, й можливість розгляду його цивільного позову та відшкодування завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди;

5) повернути з-за кордону доходи, одержані злочинним шляхом, а також провести конфіскацію майна відповідних суб'єктів;

6) максимально наблизити розгляд кримінального провадження до часу вчинення кримінального правопорушення, що ефективно впливає на здійснення правосуддя, адже згодом окремі докази можуть втратитися, свідки та потерпілі можуть виїхати на постійне проживання за межі України або ж навіть померти, з часом їм важко відтворити у пам'яті події минулого, у них може втратитися інтерес до кримінального провадження тощо;

7) забезпечити розумний строк розгляду кримінального провадження, що сприяє оперативності кримінального правосуддя, економії процесуальних витрат усіх учасників провадження та інше;

8) підвищити вірогідність видачі особи (екстрадиції) у рамках міжнародного співробітництва, оскільки запит компетентних органів України буде базуватися на заочному вирокі суду.

Застосування відповідної кримінальної процесуальної форми є ускладненим порівняно із загальними правилами розгляду кримінального провадження, а тому їй притаманні певні характерні особливості, зумовлені її процесуальною природою та завданнями. Їх не можна відзначати як недоліки заочного кримінального провадження, оскільки інші кримінальні процесуальні інститути не здатні забезпечити виконання завдань кримінального провадження у таких умовах.

Література:

- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 8.
- Маляренко В.Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві // Вісник Верховного Суду України. – № 10(50). – 2004. – С. 5–13.
- Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-жовтень 2016 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820&c=edit&c=fo#
- Степанов І. Заочне кримінальне провадження – новела чи удосконалення? // Закон і Бізнес. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zib.com.ua/ua/50955zaochno_kriminalne_provadzhennya_novela_chi_udoskonallynnya.html
- Матвієвська Г.В. Теоретичні засади заочного провадження в кримінальному процесі / Г.В. Матвієвська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 18. – С. 121–126.
- Про критерії, що регламентують розгляд, що проводиться за відсутності обвинуваченого: міжнародно-правовий акт; Резолюція R(75)11 Комітету Міністрів Ради Європи від 19 січня 1973 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://echr-base.ru/res75_11.jsp
- Стосовно спрощення кримінального правосуддя: міжнародно-правовий акт; Рекомендація №6 R(87)18 Комітету міністрів Ради Європи від 17 вересня 1987 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_339
- Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою: міжнародно-правовий документ, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114
- Щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу: міжнародно-правовий документ, прийнятий Комітетом міністрів Ради Європи, Резолюція №R(85)11 від 28 червня 1985 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_127
- Головатий С.А. Проблемні аспекти реформування кримінального судочинства / С.А. Головатий // Право України – №3 – 2004. – С. 13–17.
- Онопенко В.В. Гаранті правосуддя в контексті норм міжнародного права / В.В. Онопенко // Юридична газета. – № 3(3) 20 серпня 2003 р. – С. 11–14.
- Маляренко В.Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві / В.Т. Маляренко // Право України. – 2004. – № 9. – С. 3–12.
- Песцов Р.Г. Поняття заочного судового розгляду кримінальної справи / Р.Г. Песцов // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2011. – Вип. 13. – С. 117–123.
- Трофименко В.М. Заочна форма кримінального провадження та її значення для захисту прав і законних інтересів сторін / В.М. Трофименко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 913–918. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
- Манова Н.С. Предварительное и судебное производство: Дифференциация форм: (учеб. пособие для вузов) / Н.С. Манова. – Москва: Приор-издат: Кн. Сервис. – 2004. – 174 с.
- Рустамов Х.У. Уголовный процесс. Формы: Учебн. пособие для вузов / Х.У. Рустамов. – М.: Закон и право, ЮНИТИ. – 1998. – 304 с.
- Шагинян А.С. Заочное производство: Европейский опыт и реформа уголовно-процессуального законодательства в РФ / А.С. Шагинян // Проблемы обеспечения законности и борьба с преступностью. – М.; Кемерово. – 1997. – С. 157–159.
- Курочкина Л.А. Человек как субъект уголовного преследования по законодательству России и единой Европы / Л.А. Курочкина. – М.: Юрлитинформ. – 2006. – 147 с.
- Арабули Д.Т. Заочное производство по уголовным делам: история и современность: Учебное пособие / науч. ред. д.ю.н., проф. А.П. Гуськова. – Челябинск: Изд-во ООО«Полиграф-Мастер». – 2007. – 112 с.
- Трофимова Е.В. Заочное разбирательство по уголовным делам: понятие и перспективы применения / Е.В. Трофимова // Вестник Воронежского государственного университета. Серия Право. – 2008. – № 2. – С. 313–322.
- Песцов Р.Г. Заочне провадження в кримінальному судочинстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Р.Г. Песцов. – Ірпінь. – 2012. – 27 с.
- Матвієвська Г.В. Заочне провадження в кримінальному процесі та об'єктивні чинники його застосування / Г.В. Матвієвська // Форум права. – 2012. – №1. – С. 611–616. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
- Озерський І.В. Скасування заочного провадження в кримінальному процесі України як передумова суттєвого погіршення прав та законних інтересів потерпілої особи від правопорушення / І.В. Озерський // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». – 2014. – Вип. 24. – Т. 4. – С. 111–115.
- Азаров Ю.І., Климчук М.П. Чи доцільне запровадження процедури спеціального досудового провадження та спеціального судочинства в Україні / Ю.І. Азаров, М.П. Климчук // Юридична наука. – 2014. – № 12. – С.134–140.

Маленко А. В. Теоретические начала применения института заочного производства в уголовном процессе Украины

Аннотация. Статья посвящена вопросам теоретических начал применения заочной уголовной процессуальной формы в уголовном судопроизводстве Украины. Осуществлен анализ существующих доктринальных взглядов на возможность использования в уголовном процессе заочного производства, а также определены преимущества и недочеты соответствующего уголовного процессуального института. Подчеркнута необходимость применения заочного уголовного судопроизводства с целью выполнения задач уголовного производства.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, заочное уголовное производство, процессуальная форма, права потерпевшего, защита прав человека.

Malenko O. The theoretical basis of the application of the institute proceedings in absentia in criminal proceedings of Ukraine

Summary. The article is devoted to the theoretical basis of the criminal proceedings in absentia form in the criminal proceedings of Ukraine. It is analysed the existing doctrinal approaches of possible use of proceedings in the criminal proceedings in absentia, and also the advantages and disadvantages of appropriate criminal procedural institute. Criminal proceedings in absentia is necessity to use in order to fulfill the tasks of criminal proceedings.

Key words: criminal procedure, criminal proceedings in absentia, procedural form, rights of the victim, protection of individual rights.